

حسبجوی رستگاری

اسماعیلیان پس از غمزه نول

شفیق نزار علی ویرانی

ترجمه زینب فرخی و سوفیا فرخی

The Ismailis in the Middle Ages

A History of Survival, a Search for Salvation

Shafique N. Virani

Oxford University Press

OXFORD
UNIVERSITY PRESS

www.ketab.ir

سروشنامه:	ویرانی، شفیق ن. Virani, Shafique N.
عنوان و نام پدیدآور:	در جستجوی رستگاری: اسماعیلیان پس از حمله مغول / شفیق نزار علی ویرانی؛
مشخصات نشر:	ترجمه زینب فرخی، سوفیا فرخی،
شابک:	تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۹.
وضعیت فهرست نویسی:	۹۷۸-۹۶۴-۰۰۲۰۷۶-۰
عنوان دیگر:	قیپا
موضوع:	اسماعیلیان پس از حمله مغول،
موضوع:	اسماعیلیه -- تاریخ
موضوع:	Ismailites -- History
شناسه افزوده:	فرخی، زینب، ۱۳۶۲-، مترجم
شناسه افزوده:	فرخی، سوفیا، ۱۳۶۵-، مترجم
رده بندی کنگره:	BP1۹۵
رده بندی دیویی:	۲۹۷/.۸۱۲۰۹
شماره کتابشناسی ملی:	۶۳۰۹۳۵۵

در جستجوی رستگاری
اسماعیلیان پس از...

شفیق نزار علی ویرانی
ترجمه زینب فرخی و سوفیا فرخی

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۹ هـ ۱۰۰۰ نسخه از

نمونه خوانی: احمد رستمی ه طرح جلد: بسا ون هنرمند: روبرو گورکانی ه
امور چاپ: محمد امین رضایور ه صفحه آرایی: امین شجاع
چاپ و صحافی: آذین ه

دفتر مرکزی: تهران، خیابان جمهوری اسلامی،

تقاطع خیابان سعدی، پلاک ۲

شماره تماس: ۰۲۱۳۳۹۰۰۷۵۱-۲

کد پستی: ۱۱۴۳۸۱۷۸۱۸

amirkabirpub.ir

مؤسسه انتشارات امیرکبیر
© همه حقوق محفوظ است.

فهرس

- ۱۱ مقدمه
- نکاتی در مورد متن / ۱۳ / حرف بس (نویسه گردانی) / ۱۴ / سیستم گاه‌شماری / ۱۴ /
نقشه‌ها / ۱۵ / اختصارات و قوت‌های دیگر / ۱۶
- ۱۹ مقدمه مترجمان
- ۲۷ دیباچه
- خروج از گمنامی / ۳۵ / نشانه‌های راه / ۴۰
- ۴۷ فصل اول: بازیابی تاریخ گمشده
- تاریخ رافاتحان می‌نویسند / ۵۱ / پرسش از صاحبخانه / ۵۶
- ۶۱ فصل دوم: بازگشت عقاب
- اصلاح روایت جوینی / ۶۲ / در سایه ایلخانان / ۶۶ / محاکمه خانواده کی‌یچی / ۶۸ /
ظهور خداوند محمد / ۶۹ / ادامه فعالیت اسماعیلی‌ها / ۷۱ / شواهدی از منابع لاتین،
خراسانی و آسیای جنوبی / ۷۴ / نتیجه / ۸۲
- ۸۵ فصل سوم: حجاب خورشید
- امامت شمس‌الدین محمد / ۸۷ / خورشیدهای تبریز / ۸۹ / سفرهای شمس / ۹۲ /
پنهان و پوشیده / ۹۵ / غروب خورشید / ۹۸ / نزاری قهستانی (متوفی ۱۳۲۰ م / ۷۲۰ ق)
۱۰۱ / نور ماه / ۱۰۱ / شاعر زمان خود / ۱۰۳

۱۱۷ فصل چهارم: دعوت به حق

دعوت / ۱۱۸ / امام قاسم شاه / ۱۲۴ / امامان مستقر و مستودع / ۱۳۱ / شنیع‌ترین قتل / ۱۳۵ / قاسم تشری (یا تشریزی) / ۱۳۷ /

۱۴۱ فصل پنجم: اولی الامر

فرمان و فرمانده / ۱۴۱ / امامان اسلام شاه بن قاسم شاه و محمد بن اسلام شاه / ۱۴۵ / دعوت به وحدت / ۱۴۷ / اسماعیلیان سرزمین‌های عرب / ۱۴۹ / گسترش دعوت / ۱۵۰ / تقیه در قهستان و سوریه / ۱۵۶ /

۱۶۷ فصل ششم: تله عالم

انتقال فرمانده / ۱۶۷ / ابن حسام خوسفی / ۱۷۹ / سید سهراب ولی بدخشانی / ۱۷۶ / داعی انصاری / ۱۷۷ / امامت مستنصر بالله (متوفی ۱۴۸۰ م / ۸۸۵ ق) / ۱۸۰ / امامت عبداللّام / ۱۸۳ / رویدادهای آسیای جنوبی که به ارسال «پندیات» میرزا (متوفی ۱۴۹۸ م / ۱۰۴ ق) / ۱۸۳ / خواجه عبدالله انصاری، حسین، زمانی و دیگر شاعران / ۱۹۲ / کعبه / ۱۹۵ /

۱۹۹ فصل هفتم: راه سالک

حجاب و کشف: کارکردهای تقیه / ۲۰۲ / است ز آفرینش / ۲۰۴ / پوشش شیعه دوازده‌امامی / ۲۰۷ / پوشش تصوف / ۲۰۹ / کارکردهای دعوت / ۲۱۷ / بواسحاق / ۲۱۷ / پندیات جوانمردی / ۲۳۲ /

۲۳۹ فصل هشتم: رستگاری و امامت

«کردید و نکردید» / ۲۳۹ / طالبان وحدت / ۲۴۳ / کلام الله گویند / ۲۴۴ / مکتب‌خانه تسلیم / ۲۴۵ / امام ابدی: حق و محقق / ۲۵۰ / لقای تو / ۲۵۶ / نتیجه‌گیری / ۲۶۰ /

۲۶۳ سخن آخر

۲۶۷ اصطلاح‌نامه

۲۷۷ یادداشت‌ها

اختصارات / ۲۷۷ / یادداشت‌ها / ۲۷۷ / مقدمه / ۲۷۸ / فصل اول / ۲۸۶ / فصل دوم / ۲۹۱ / فصل سوم / ۳۰۴ / فصل چهارم / ۳۲۱ / فصل پنجم / ۳۳۲ / فصل ششم / ۳۴۳ / فصل هفتم / ۳۵۵ / فصل هشتم / ۳۶۴ /

www.ketab.ir

مقدمه

یا مولانا! کرد معتمد خرد بر زبان ما جاری داری و درهاویه ناشکری و
کفرانمان نکشری. یا مولانا ابواب رحمت بر روی ما نبندی و در عذاب
درجات و باقلیه مان نبندی.
حسین ابن ابی طالب شاه در تزیین مجالس»

تعداد زیادی از افراد، زمان با ارزش خود را در اختیار من نهادند. منابع و دانش
گسترده آن‌ها مرا در نوشتن این کتاب یاری داد. در مراحل اولیه کار، زمانی که بنیان
و شالوده این اثر فراهم شد، روی متحده، دانش‌آموزان، و سایر چگونگی مواجهه با
تاریخ را در اختیار من قرار داد. رابرت ویسنوسکی، در باب «ملاحظات فلسفی با من
گفتگو کرد. ویلر تکستون با نظریات عالمانه‌اش در حوزه ادبیات، راتیمبیج و تشویق
کرد. همچنین از احمد مهدوی دامغانی، که در هزارتوی پیچیدگی‌های متعدد متون
قرون میانه دست مرا گرفت، قدردانی می‌کنم. باید به‌طور ویژه از علی آملی به پاس
حمایت‌های مستدام و نظریات گران‌بهایش در جریان نوشتن این کتاب و همین‌طور
خوانش هوشمندانه و دقیق پیش‌نویس اولیه این اثر تشکر کنم.

در طول دوره پژوهش، یک سال به‌یادماندنی را در موسسه مطالعات اسماعیلی در
لندن گذراندم. از مدیر و مسئول سابق این مجموعه، عظیم نانچی، قدردانی می‌کنم
که نه تنها اقامت من را با حمایت‌های بی‌دریغ تسهیل نمود، بلکه با مهری بدیل
خود آن روزها را بسیار دلپذیر و به‌یادماندنی کرد. به دور از هیچ اغراقی مدیون و

مرهون زحمات کتابداران این موسسه هستم. یقیناً بدون کمک‌های بی‌دریغ آن‌ها، این پژوهش ناتمام می‌ماند. دانکن هالدن، هرگز از کمک کردن به من دریافتن منابع گمنام دریغ نورزید. دانش گسترده النور مرچنت در دست‌یابی به نسخه‌های خطی در میان آرشیوها و مجموعه‌های موسسه مطالعات اسماعیلی بسیار مهم بود. هرگاه از غوطه‌ور شدن در تفکر و مطالعه مستمر نسخه‌های خطی احساس خمودگی و بی‌ستگاری می‌کردم، فنجان چای داغ و بشقابی از شیرینی از دستان خدیجه لالانی جل تازه‌ای به من می‌داد. لالانی محیط کتابخانه را به یک فضای فوق‌العاده برای مطالعه تبدیل کرده بود. کتابداران دانشگاه هاروارد در کمبریج ماساچوست و دانشگاه زانامارات متحده عربی، به خصوص کسانی که در بخش امانت کتاب کار می‌کردند، فوق‌العاده بودند. می‌خواهم از بانی برنزاز دانشگاه هاروارد و اندرو نیکلسون - والدین ماگدا بیسادا از دانشگاه تورنتو که مرا به دنیای سیستم مطالعات جغرافیای انسان‌دیند تشکر و قدردانی کنم. یقیناً بدون کمک آن‌ها، قادر نبودم نقشه‌های این کتاب را راجع کنم. همچنین از آقای علیخان نیکی که در تهیه نقشه‌ها و جداول فارسی را بر عهده داشت، کمال تشکر را دارم.

این کتاب با مشاوره‌های بصیرانه و اطلاعات با ارزش بسیاری از محققان برجسته از جمله عزیز اسماعیل و جلال بدخشانی فراهم شده است. از فرهاد دفتری، هرمان لندولت، ویلفرد مادلونگ و پائول واکر که با و هم‌نشینی فراوان آخرین پیش‌نویس این کتاب را مطالعه نموده و مرا از عقاید نافذ و دانش بی‌پایان خود بهره‌مند کردند، کمال تقدیر و تشکر را دارم. در طول این سال‌ها، همیشه بیشتر زحمات و زحمات آن‌ها را تحسین کرده‌ام و به حمایت‌ها و نقطه نظرات سازنده‌شان متذکر می‌شوم. باید به‌طور ویژه از جناب فقیر محمد هونزائی و خانم رشیده هونزائی که از همان ابتدا با محبت‌های بسیار به من کمک کردند، تشکر کنم. آن‌ها با وجود مشغله بسیار، همیشه دلسوزانه به من کمک می‌کردند. هونزائی به برکت دانش و تخصص گسترده خود توانست بسیاری از عبارات مبهم و گیج‌کننده درون نسخ خطی را که با آن‌ها دست‌وپنجه نرم می‌کردم، درک کند. خانم هونزائی با هوشیاری مرا از به‌کارگیری غلط بسیاری از کلمه‌ها نجات داد. هر دوی آن‌ها مرا با عشق و آغوش باز پذیرفتند و هرگز نمی‌توانم

به طور کامل قدردانی خودم را نسبت به آن‌ها ابراز کنم. علاوه بر این، دوستانم حسین رشید، سید اکبر حیدر و سونیل شرما همراه همیشگی من بودند.

به طور ویژه به پدر و مادرم، خواهر و برادرم مدیونم که همیشه در کنار من بودند و همواره مرا تشویق و حمایت کردند. هر روز در این فکرم که چقدر خوشبختم که آن‌ها را در زندگی‌ام دارم.

من طور از «مجله انجمن شرق‌شناسی آمریکا» سپاسگزارم که اجازه داد یکی از کتاب‌های من را برای چاپ مقاله‌ام با عنوان «بازگشت عقاب: شواهد ادامه فعالیت اسماعیلیان در الموت و در مناطق جنوب دریای خزر پس از فتوحات مغول» اسناد کرده که در فصل دوم این کتاب آمده است.

در پایان، من خواهم از وزارت فرهنگ ایران، بنیاد میراث ایران، مرکز مطالعات اسماعیلی، جایزه رساله انجمن تحقیقات خاورمیانه به نام ملکم‌ها، بنیاد ایران‌شناسی، جایزه یادداشت‌های ایلین لیچتن در دانشگاه هاروارد و بنیاد وایتینگ، برای حمایت مالی و غیرمالی آنان تشکر کنم، چون در غیر این صورت انتشار کتاب غیرممکن بود.

نکاتی در مورد متن

چارلز لیمب (متوفی ۱۸۳۴ م/ ۱۲۵۰ ق) یک نویسنده انگلیسی بود که شهرتش بیشتر برای کتاب «مقالات الیا» است. وی در این اثر می‌نویسد: «هر آنچه را به عنوان کتاب می‌شناسم می‌خوانم». با این وجود، اظهار تأسف می‌کند که نوشته‌های بسیاری وجود دارند که در قالب کتاب ظاهر می‌شوند، اما در واقع چنین نیستند زیرا ارزش خواندن ندارند. وی از میان آن‌ها رساله‌های علمی، سالنامه‌ها، آثار هیوم و رابرتسون را ذکر کرد و آن‌ها را بیبلیا - آیبیلیا یعنی «کتاب‌هایی که کتاب نیستند» می‌خواند. آن‌ها کتاب‌هایی هستند که «باید در کتابخانه‌های همه نجیب‌زاده‌ها یافت شوند» اما در واقع هیچ کس تمایلی به خواندن آن‌ها ندارد. (۱)

من می‌خواهم که کتاب «در جستجوی رستگاری: اسماعیلیان پس از حمله مغول» کتابی باشد که مردم از خواندن آن لذت ببرند، همان‌طور که من از نوشتن آن لذت بردم. هم‌زمان، یک کتاب علمی باید استانداردهای خاص تحقیقات علمی

را که کاملاً تغییرناپذیرند، در خود داشته باشد. هیچ کتابی، مخصوصاً در یک عرصه دست‌نخورده، نمی‌تواند بدون مستندهای کامل به سرانجام برسد. اما بعید است که خوانندگان عمومی جرأت ورود به بیابان مهیب یادداشت‌های مستندی را داشته باشند که نویسندگان چنین کتاب‌هایی با دشواری فراهم کرده‌اند. اما، خوانندگان متخصص نمی‌توانند از خواندن چنین یادداشت‌هایی که سرمایه اصلی نگلشان است، چشم‌پوشی کنند. با این وجود، یک راه حل مبتکرانه در زمینه‌های دیگر می‌تواند تا حد زیادی تجربه مطالعه خوانندگان عمومی را افزایش دهد، بدون آنکه معیارهای علمی را خدشه دار کند.

حرف‌نویسی (نویسه‌گردانی)

در انجیل، مور غرور ش و تلاشش برای رسیدن به خدا با ساختن برج بابل سخن گفته شده است. مجازات خداوند تعالی سریع و روشن بود. به دلیل این مجازات، مردم زمین می‌بایست هر کدام به زبان صحبت کنند و هیچ یک زبان دیگری را درک نکند. این مجازات بیشتر برشانه‌های رهشگران دین، تاریخ و فرهنگ و تمدن‌ها سنگینی می‌کند که نه تنها بار مسئوریت فهمیدن صداها یا ناهنجار بابلی‌شان را بر عهده دارند، بلکه باید این صداها را نام‌نویس خوانندگان نیز انتقال دهند. هر اثری که از منابع با زبان‌ها و خطوط گوناگون مانند عربی، فارسی، سندی، پنجابی، سرائیکی، و خوجکی گرفته می‌شود، با این پرسش گریخته مواجه است که از چه نظام حرف‌نویسی برای فهم آن باید استفاده کرد. یک پاسخ ساده را قانع نمی‌کند. بسی دشوار است تصمیم بگیریم که آیا اعراب گنج‌کننده را در متن وارد کنیم و به این ترتیب خوانایی را فدا کنیم یا به زبان ساده مسائل را به زبان آوری و دقت و صحت را قربانی کنیم. برای آثاری که به زبان فارسی نیستند، حرف‌نویسی صحیح در نسخه لاتین ارائه شده است.

سیستم گاه‌شماری

در این کتاب، نه تنها مجموعه‌ای از زبان‌ها، بلکه تعدادی از نظام‌های گاه‌شماری ارائه شده است، رایج‌ترین گاه‌شماری به کار رفته، تقویم قمری (با مخفف «ق» نشان

داده می‌شود) و میلادی (با مخفف «م» نوشته می‌شود) است. به عنوان مثال، ۱۰۹۴ م/۴۷۸ ق. علاوه بر گاه‌شماری‌ها، خوانندگان گاهی با تقویم هجری خورشیدی (هجری شمسی) در فهرست منابع مواجه می‌شوند که در سال ۱۹۲۵ م/۱۳۰۴ ق در ایران به تصویب رسید و در این اثر با مخفف «ش» نشان داده می‌شود. ویکرم سموت گاه‌شماری دیگری است که در این کتاب در مواردی استفاده شده است و در آسیای جنوبی رایج است. برای تبدیل تاریخ قمری به شمسی از الگوریتم‌های جان واکر استفاده شده است که در وب‌سایت زیر در دسترس است:

Calendarhome.Com/Converter

با کم کردن عدد ۶۰۰ از سال میلادی متناسب با تاریخ وارد شده، سال شمسی حاصل می‌شود. تاریخ ویکرم سموت نیز با اضافه کردن ۵۶ یا ۵۷ سال به تقویم میلادی تخمین زده می‌شود. دلیل توارخ ارائه شده در منابع به گونه‌ای محاسبه شده است که نویسندگان منابع حدس زده است. باید یادآوری کرد که تنها در جایی که احتمال ایجاد ابهام وجود دارد از علائم اختصاری برای تقویم استفاده خواهد شد. در اغلب موارد، تاریخ‌ها تنها به صورت قمری و میلادی نشان داده شده است.

نقشه‌ها

این کتاب پر از نام مکان‌هایی است که برخی از آن‌ها معروف و برخی ناشناخته‌اند و برخی نیز بدون هیچ نشانی با گذشت زمان ناپدید شده‌اند. رایج‌ترین بسیاری از مکان‌های ذکر شده و ثبت مختصات آن‌ها در نقشه‌هایی که در این کتاب گنجانیده شده، تلاش زیادی شده است. برای این منظور، آرشیو آژانس ملی اطلاعات مکانی ایالات متحده، اصطلاح‌نامه آنلاین جغرافیایی گیتی، بسیاری از فرهنگ‌های جغرافیایی و نقشه‌ها، و حتی خاطراتی از سفرنامه‌ها غربال شدند تا اطلاعات بیشتر کسب شود. در مواردی، داده‌ها در منابع مختلف متناقض بود که در چنین مواردی تلاش کردم تا مختصات محتمل‌تر را انتخاب کنم.